

**VARGA JÚLIA (SZERK.): A KÖZOKTATÁS
INDIKÁTORRENDSZERE. KÖZGAZDASÁG- ÉS REGIONÁLIS
TUDOMÁNYOS KUTATÓKÖZPONT
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI INTÉZET, BUDAPEST, 2019.**

Imre Anna: A közoktatás az indikátorok tükrében

Az oktatási rendszerek önmagukban is igen összetettek, működésüket, eredményességüket számos belső és külső tényező alakítja. Bár e rendszerekről általában sok adat áll rendelkezésre (pl. statisztikai adatok vagy a rendszeres nemzetközi és hazai teljesítménymérések), megérteni mindazt, ami egy-egy oktatási rendszer teljesítménye mögött meghúzódik, ezek segítségével sem könnyű. A megértést segíti a mutatók koherens rendszerének kialakítása, ennek érdekében a legfontosabb befolyásoló és kontextuális tényezők azonosítása, a folyamatok követése az oktatási rendszer egyes szintjein, valamint az időbeni és országok közti összehasonlíthatóság biztosítása – *az indikátorrendszerek ezt igyekeznek elősegíteni*. A következtetésekhez nagyon fontos a befolyásolható és nem befolyásolható tényezők közti különbségtétel is a rendszer eltérő szintjein.

Az első ízben 2015-ben megjelent hazai indikátorkötetet azzal a céllal dolgozta ki az MTA KRTK KTI-ben működő munkacsoport, hogy létrejöjjön Magyarországon is egy rendszeresen megjelenő

kiadvány, ami „egyaránt alkalmas arra, hogy a szakpolitikai döntéshozók könnyen és pontosan tájékozódjanak a közoktatás aktuális állapotáról, illetve trendjeiről és hogy az érdeklődő szakértő és nem szakértő közönség megismerje a magyar közoktatást

jellemző legfontosabb mutatókat” (9. o.).

A magyar oktatási rendszer bemutatására vállalkozó kötet 2015 és 2017 után 2019-ben harmadszorra jelenik meg. A jelen kötet 2018-ig tartalmazza az indikátorok értékeit.

A kötet egy könnyen értelmezhető és átlátható eredményességmoddellre épít. A modell négy indikátorcsoportot különít el. A **kontextusindikátorok** az iskolai eredményességet befolyásoló, de az oktatási rendszertől függetlenül létező, az oktatáspolitikai és az iskolák által *nem befolyásolható* társadalmi környezetet ragadják meg (pl. demográfiai tendenciák, a tanulók társadalmi-gazdasági hátterének alakulása).

A **ráfordításindikátorok** (ide a pénzügyi és emberi erőforrások tartoznak) a szakpolitika által befolyásolható tényezők egyik csoportját képezik. A **folyamatindikátorok** a befolyásolható tényezők egy másik körét ragadják meg. Ezek annak jobb megértését segítik elő, hogy mi járul hozzá az oktatás

belső eredményeihez és az ezekben mutatózó különbségekhez. Az **eredményindikátorok** az oktatás belső és külső eredményességét jellemző adatokat mutatják be:

a belső eredmények indikátorai a közoktatás közvetlen céljainak megvalósulását, a külső eredményeket leíró indikátorok az oktatási rendszerből kilépett fiatalok iskolázottságát, munkaerőpiaci részvételét, illetve az iskolázottság és a keresetek közötti összefüggést.

a kötet egy könnyen
értelmezhető és átlátható
eredményességmoddellre épít

A kötet egésze és az egyes fejezetek kialakítása a korábbiakhoz hasonló elvet követ: a fejezetekben érintett témákat bemutató rövid bevezetőt követően a kialakított indikátorok bemutatására kerül sor ábrák és szöveges elemzés ismertetésével, amelyben fontos hangsúlyt kapnak az idősorok és a különböző bontások bemutatása. A részfejezetek végén az adatok szerkeszthető Excel file-ban való elérhetőségét biztosító linkek találhatóak. A kötet egyes fejezeteit egy technikai útmutató egészíti ki, amely tartalmazza az egyes indikátorok számítási módjait és az adatok forrását.

Az új, 2019-es kötet ismertetése során röviden a nagyobb fejezeteket és a bemutatott fontosabb tendenciákat érintjük, a teljesség igénye nélkül.

A **kontextusindikátorokat** két fejezet mutatja be, külön tárgyalva a demográfiai és a társadalmi háttér indikátorait. A **demográfiai** indikátorok a köznevelés iránti várható keresletet is jelzik, a társadalmi háttér indikátorai a tanulói populáció összetételét és a szülők helyzetét néhány dimenzió adataival (anyagi helyzet, iskolázottság, munkanélküliség) jellemzik. Az oktatás iránti kereslet három korcsoport (óvodás, általános iskolás és középiskolás korú gyermekek) létszámának 2001 és 2008 közötti változását követve eltérő tendenciákat mutat: a bázisévhez (2001) viszonyítva az óvodáskorú (3–5 éves) gyermekek száma 12%-kal csökkent, az általános iskolás korú (6–16 éves) gyermekek aránya 22%-kal, a középfokú oktatásban érintett korosztály (14–20 évesek) száma pedig 27%-kal. A tanulói populáció **társadalmi összetételének** alakulását szintén több mutatóval járja körül a kötet (pl. HH, HHH, SNI státusz, roma származás). A közoktatásban tanulók körében a HH

tanulók aránya a kategória változásai miatt idősorban nem értelmezhető, 2018-ban az általános iskolások körében 14,1% volt az arány. A sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók aránya 2001 és 2018 között 3,6%-ról 6,9%-ra nőtt, ezen belül a pszichés fejlődési zavarral élő tanulók aránya is nőtt 1%-ról 2%-ra, az SNI tanulók között 44-ről 51%-ra. A roma tanulók arányáról csak becslés fogalmazható meg, arányuk 2008 és 2018 között stabilnak mutatkozott, egyes képzési típusokban (pl. szakközépiskola) jelentősen megnövekedett, 18,5%-ról 28%-ra. A **szülők társadalmi háttérét** a 25–50 éves korcsoport néhány jellemzőjével vizsgálva az adatok azt mutatják, hogy 2015-ig folyamatosan nőtt az iskolázottság, és csökkent a korcsoporton belül az alacsony, legfeljebb általános iskolai végzettségűek aránya, 2015 után az arányok állandósulni látszanak. A munkaerőpiaci státusz kedvezőnek mondható: 2012 után folyamatosan csökkent a munkanélküliek száma a korcsoportban mindkét nem esetében. A közmunkások aránya 2016-ig 4, ill. 3,5% volt a férfiak és a nők körében, 2016 után 2,8% lett mindkét nem esetében.

A **ráfordításindikátorok** fejezet a pénzügyi és az emberi indikátorokat

mutatja be, ezek közül az **emberi erőforrásokat** néztük. Ennek összetevői a **tanárok foglalkoztatási jellemzői** (pl. kor, nem, tanár-diák arány), a **szakmai segítő alkalmazottak** elérhetősége

és a tanárok kereseti helyzete. Az emberi erőforrások kapcsán ismerős tendenciák bontakoznak ki: a pedagógusok 80%-a nő, az óvodákban a nők aránya közel 100%. A korcsoportos elemzés azt mutatja, hogy a közoktatás egyre idősebb pedagógusokat foglalkoztat. 2008 és 2018 között a 30 évesnél fiatalabb pedagógusok

a részfejezetek végén az adatok szerkeszthető Excel file-ban való elérhetőségét biztosító linkek találhatóak

aránya csökkent, a 30–39 évesek aránya szintén, ugyanakkor nagymértékben nőtt az 50–59 évesek aránya (27-ről 35%-ra) és a 60 évesnél idősebbeké (2-ről 9%-ra). A diák-tanár arány mindhárom oktatási szinten jelentősen csökkent, a csökkenés a középfokú oktatásban volt a legnagyobb 2018-ban. Az általános iskolákban átlagosan 10-nél kevesebb tanuló jut egy tanárra. A pedagógusok munkáját sok helyen *szakmai segítők* is támogatják (pl. dajka, pedagógiai asszisztens, szabadidő-szervező), az óvodák több mint 90%-a foglalkoztat szakmai segítőt, 2014 és 2018 között az általános iskolák körében is nőtt az arányuk 41%-ról 57%-ra. A hazai pedagógusok *relatív kereseti helyzete* nemzetközi összehasonlításban rosszabb, mint az európai átlag, a volt szocialista országok közül hasonló a helyzet a Szlovák Köztársaságban és a Cseh Köztársaságban.

A folyamatindikátorok

mutatóit alkotó indikátorcsoport jellemzően szakpolitikai eszközökkel befolyásolható tényezőkkel kapcsolatos tendenciákat mutat be, a kategória nagyobb csoportjait a tanuláshoz való hozzáférés,

a tanulói részvétel és továbbhaladás, illetve a tanulási környezet indikátorait alkotják.

A *tanulók oktatásban való részvétele* a közoktatásban a koréves bontású indikátorok tanúsága szerint a közelmúltban az óvodáskorúak esetében nőtt, a középfokon csökkent. 2010 után a törvényi szabályozás változásának hatására több mint 10%-kal megnőtt a 3 évesek óvodai részvételi aránya, és 2018-ban meghaladta a 85%-ot. A középfokú oktatásban érintett 16–21 évesek részvételi aránya a kétezres évek első évtizedében folyamatosan nőtt, 2010 után ez a tendencia megfordult: 2011 és 2018 között a 17,

18, 19 évesek esetében a részvételi arány több mint 10 százalékponttal csökkent. Ez egyfelől a tankötelezettségi korhatár csökkenésével hozható összefüggésbe (a korhatár a 2012 ősztől a középfokú oktatásba belépő korosztálytól kezdve 18-ról 16 évre csökkent), másfelől a képzési idő rövidülése is hozzájárult a szakközépiskolai és a szakgimnáziumi képzésekben. A tanulók részaránya a legnagyobb mértékben a szakközépiskolákban csökkent, de a csökkenés megfigyelhető a szakgimnáziumokban tanulók arányában is.

A *továbbhaladás és lemorzsolódás* mutatói a folyamatindikátorok második csoportját alkotják, a tanulók oktatási rendszeren való áthaladásának legfontosabb tényezőit és folyamatait (pl. az egyes szintekre és képzési programokba való belépés, évismétlés, lemorzsolódás) teszik követhetővé. 2010 körül 2% felett volt az *évismétlés*

az általános iskola felső tagozatán, az alsó tagozaton valamivel alacsonyabb. Az évismétlés 2010 óta csökkent mindkét általános iskolai tagozaton. A középfokú oktatásban 2018-ban összességében 3% volt az évismétlési

arány, képzési típusonként eltérően: a legnagyobb a szakközépiskolában, ahol 2007 és 2012 között megkétszereződött az arány. Az évismétlés évfolyamonként is eltérő, a legjelentősebb a 9. évfolyamon, különösen szakközépiskolákban, ahol 10% felett alakul, a felsőbb évfolyamokon már 5% körül marad. A *középfokú továbbtanulás* tendenciáit tekintve az utóbbi években folyamatos átrendeződés figyelhető meg a korábbi tendenciákhoz képest: csökkent a szakgimnáziumba felvettek aránya, a gimnáziumba felvettek arányában ugyanakkor hasonló mértékű és folyamatos a növekedés.

nagymértékben nőtt az 50–59 évesek aránya (27-ről 35%-ra) és a 60 évesnél idősebbeké (2-ről 9%-ra).

A tanulási környezet indikátorai is több alcsoportra tagolódnak (intézményhálózat, egyenlőség, fizikai környezet és az oktatás minősége), összességében a köznevelési rendszer intézményi és intézményeken belüli helyzetének jellemzőit ragadják meg. A tanulási környezet indikátorcsoporton belül hangsúlyos téma a társadalmi különbségek alakulása. Az *intézményhálózat* jellemezhető az átlagot meghaladó vagy attól elmaradó létszámú intézmények arányával. Az 500 főnél nagyobb létszámú intézmények a középfokú képzésekben fordulnak inkább elő: az ilyen intézményekben tanulók aránya 50–55% között volt a gimnazisták esetében, egyharmad a szakgimnáziumok esetében, a szakközépiskolások körében pedig jóval ez alá csökkent 2001 és 2018 között. Az általános iskolások körében 2013 után 21%-on állandósult ez az arány. A 100 főnél kisebb iskolában tanulók aránya az általános iskola szintjén 5 és 8% között alakult a vizsgált időszakban, ennél is magasabb volt azonban a szakközépiskolások körében, ahol 2012 és 2018 között 8-ról 20%-ra növekedett az arányuk. Az egyes programtípusok esetében eltérő az *átlagos osztálylétszám*: az általános iskolában 19,5 fő az átlag, a 6 és 8 évfolyamos gimnáziumokban 30, a 4 évfolyamos gimnáziumban 27. Az átlagos osztálylétszám a legtöbb programtípus esetében stabil volt a vizsgált időszakban, a szakközépiskolai és a szakgimnáziumi képzés esetében volt tapasztalható jelentősebb, 5–7 fős csökkenés.

Az intézményhálózat egyik mutatója a *szegregációs index*, ami azt mutatja meg, hogy a kisebbséghez és a többséghez tartozó

tanulók között lehetséges kontaktusok hány %-a hiúsul meg az iskolai elkülönülés következtében.¹ A HH és HHH tanulók adatai alapján számított szegregációs index értéke 27,7-ről 40,0-re, illetve 26,6-ről 37,1-re emelkedett 2008 és 2018 között. (A HH és HHH kategória változása nehezíti a tendencia pontos megítélését.)

Külön indikátorcsoport tárgyalja az *egyenlőség* kérdéskörét. Az e csoportba tartozó egyik indikátor a 9–11. évfolyamon részt vevő hátrányos és nem hátrányos helyzetű tanulók programtípus szerinti megoszlását mutatja be. A két csoport közt jelentős eltérés figyelhető meg: a nem HH tanulók több mint kétszer akkora eséllyel járnak érettségit adó, és három és félszer nagyobb eséllyel gimnáziumi képzésre, mint a HH tanulók. Az időbeli változások azt mutatják, hogy az utolsó öt évben jelentős mértékben csökkent a HH tanulók körében az érettségit adó programokra

járók aránya: 52,7%-ról 38,1%-ra. Ezzel egyidejűleg a nem HH tanulók körében nőtt az érettségit adó képzésekre járók aránya. Hasonló mutató a HH és HHH tanulók

hangsúlyos téma
a társadalmi különbségek
alakulása

felsőoktatásba való bekerülési esélye: eszerint a felsőoktatásba felvettek körében 2007 és 2012 között 7,4-ről 1%-ra csökkent a HH és HHH tanulók aránya. Az integráltan oktatott SNI tanulók aránya a köznevelésben 2001 és 2018 között 0,7-ről 4,9%-ra nőtt, az általános iskolákban 2018-ban 5,4% volt az arányuk.

A hátrányos és nem hátrányos helyzetű tanulók közti különbség alakulását kifejezi az OECD PISA mérésekben elért tesztpontszámok közötti különbség a legfeljebb alapfokú és legalább középfokú

¹ Annál magasabb az index értéke, minél jellemzőbb, hogy a kisebbséghez és a többséghez tartozó tanulók külön iskolákba járnak. Az index maximuma 100, minimuma 0.

végzettséggel rendelkező anyák gyerekei között, az OECD átlag-különbségértékével összehasonlítva. Minél nagyobb a különbség, annál nagyobb az esélyegyenlőtlenség az adott oktatási rendszerben. A szövegértés terén a hazai adatokban 90 pont volt a különbség, míg az OECD-átlag 50 pontnyi különbség volt 2018-ban.

Az *oktatás minőségét* több mutató jellemzi. Ezek egyike azt mutatja, hogy hogyan alakul az egyes tárgyakat képesítés nélkül tanító pedagógusok aránya; illetve az idegen nyelvet heti 3–4, illetve 5 órában tanulók aránya. Az *egyes tárgyakat képesítés nélkül tanító pedagógusok* arányát mutató indikátor ahhoz a meglepő tapasztalathoz vezet el, hogy 2016 után rendkívüli mértékben megnőtt az egyes tárgyakat képesítés nélkül tanítók aránya. Ez az arány a természettudományi tárgyakat tanítók között a legmagasabb, de az összes szakos tárgy esetében megfigyelhető, s arányuk átlagosan a kétszeresére nőtt 2016 és 2018 között. Tantárgyak szerint a leginkább a matematika, a természettudomány, az idegen nyelv esetében figyelhető meg, s elsősorban a szakgimnáziumokban és a szakközépiskolákban fordul elő, valamint a szegregált általános iskolákban (ahol 2018-ban az oktatók 12%-a nem rendelkezett megfelelő képesítéssel). Az oktatási minőség másik indikátora az *angolul legalább 3-4, illetve 5 vagy több órában tanulók aránya*. Az intenzíven (legalább 5 órában) tanulók arányában az általános iskola és a 6 és 8 évfolyamos gimnáziumok között kétszeres a különbség: 17, illetve 8%). A középfokú képzésekben is nagy különbségek vannak: a szakközépiskolások körében igen alacsony az angolt intenzíven tanulók aránya: 4,6%, a gimnazisták között 34%, a szakgimnazisták között 12,1%. A szak-

hogyan alakul az egyes tárgyakat képesítés nélkül tanító pedagógusok aránya

középsiskolákban az idegen nyelvet 3-4 órában tanulók aránya is alacsony: 17,4%, ez az arány az érettségire adó képzéseken 55 és 60% feletti.

A kötet utolsó fejezete a közoktatást az **eredmények** oldaláról mutatja be. A kiadvány különbséget tesz belső eredmények és külső eredmények között. A **belső eredmények** a tanulási teljesítményeket írják le, míg a **külső eredmények** az iskolarendszeren túlmutató hatásokat. Az országos kompetenciamérésen szövegértésből *gyengén teljesítők arányában* a 6. évfolyamon enyhe csökkenés figyelhető meg országos átlagban (2010 és 2017 között 10-ről 8%-ra), a 8. és 10. évfolyamon ugyanabban az időszakban keveset változott (8. évfolyamon gyakorlatilag nem változott, a 10. évfolyamon 4%-ról 3%-ra csökkent). A PISA mérésben a 2. szint alatt teljesítők aránya szövegértésből 2018-ban 25,2% volt, matematikából 23%. A *jól teljesítők aránya* az országos kompetenciamérésen évfolyamonként eltérő képet mutat: a mérési skála 6–7. szintjén a 6. évfolyamon 5%

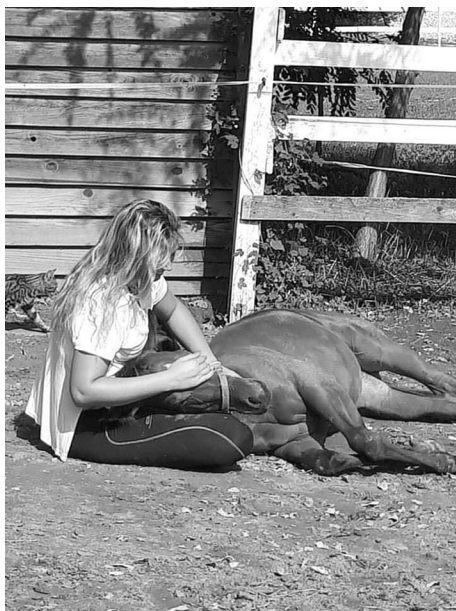
alatt marad az arány, a 8. évfolyamon 15% között, a 10. évfolyamon 20-25% között alakul. A PISA 5–6. szintjén szövegértésből a magyar tanulók 5%-a teljesített (az OECD

átlag 8%). A matematika esetében a magyar tanulók 10%-a érte el ezt a szintet (az OECD átlag 13%). A belső eredmények kapcsán tárgyalja a kötet a *felsőoktatásba jelentkezők és felvettek arányát*, ebben jelentős változás volt megfigyelhető az elmúlt évtizedben: a jelentkezők aránya 2011-ig 60% közelében, 2012-ben 50% közelében volt, azóta kis növekedést követően, 2017-ben 55%. A felvettek aránya az érettségizettek százalékában a korábbi (2008) 49%-ról 2015-ben 37%-ra csökkent.

A belső eredmények mellett a kötet utolsó részében megjelenített **külső eredmények** is fontos indikátorcsoportot alkotnak a kategóriában. A külső eredmények csoportját alkotó indikátorok megmutatják, hogy milyen *végzettséggel* és milyen *kereseti kilátásokkal* hagyják el a fiatalok az iskolarendszert. Emellett információt adnak a korai iskolaelhagyók, a munkanélküli, a közmunkás és az ú.n. NEET² fiatalok arányáról is. A *munkanélküli fiatalok aránya* 2012 és 2018 között csökkent a 20–24 évesek (12%-ról 4,5%-ra) és a 25–29 évesek körében (11%-ról 3,3%-ra), míg a 16–18 évesek körében a 2011-es 1,5%-ról 2017-ig 2,1%-ra nőtt. A sem munkában, sem okta-

tásban nem lévő *NEET fiatalok* aránya nőtt a 16–19 évesek körében, a 2011-es 5,8%-ról 2018-ban 7,5%-ra. A *korai iskolaelhagyók* aránya 2016 és 2018 között 12% körül stagnált. A 20–24 éves népességben a *legfeljebb általános iskolai végzettségűek* aránya 2018-ban 15% volt.

A kötet, amellett, hogy átfogó képet mutat a hazai közoktatásról, fontos tájékoztató, illetve hasznos adatforrást jelent az oktatás iránt érdeklődők számára. Az alábbi linken érhető el: https://www.mtaki.hu/wp-content/uploads/2020/01/A_kozoktatasi_indikatorrendszer_2019.pdf

² NEET: not in education, employment or training. Azok a 15–29 éves fiatalok, akik nem vesznek részt oktatásban vagy képzésben, és nem foglalkoztatottak.